

ЦИФРОВА ДИПЛОМАТІЯ ДЕРЖАВ АФРИКИ В ГЛОБАЛЬНИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ СТРУКТУРАХ БАГАТОСТОРОННЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

DIGITAL DIPLOMACY OF AFRICAN STATES IN GLOBAL AND REGIONAL STRUCTURES OF MULTILATERAL COOPERATION

Сапсай А.П.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій
Національного авіаційного університету

Пропоноване дослідження стосується вивчення дипломатії як одного з базових інструментів ведення зовнішньої політики та захисту національних інтересів держави. Безпосередній інтерес становить питання сучасного потенціалу дипломатії в контексті стрімкого вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій, гібридизації тих загроз, що тісно пов'язані з відповідними технологіями та постають у новому вигляді перед національною безпекою держави. Автор приділяє увагу та виокремлює аспект міжнародних інституціональних контурів в реалізації цифрової дипломатії державами Африки, одним з яких сьогодні є міжнародні організації як глобального, так і регіонального охоплення. Характеризуючи сучасну цифрову дипломатію держав Африки автор констатує її суперечливий стан, що позначений більше проблемами, аніж здобутками. З одного боку, цифрова дипломатія практикується в Африці на різних професійних рівнях: як серед кадрових дипломатів (представників африканських міністерств закордонних справ), так і на рівні недержавних учасників міжнародних відносин, зокрема, керівників компаній і представників громадянського суспільства. З іншого боку, наявна сьогодні практика цифрової дипломатії Африки залишається доволі обмеженою на континенті порівняно з іншими регіонами, де вона набула свого більшого поширення і якості. З цього приводу у роботі відзначаються декілька вузьких місць її розвитку, а саме концептуально-доктринальна, освітньо-професійна та координаційна прогалини. У форматах міжнародного спілкування і багатостороннього співробітництва ключовою вбачається проблема узгодження національних інтересів, а також вироблення і відстоювання реально єдиної, цілісної, ґрунтовної та довгострокової позиції африканських держав з питань цифрового врядування, кіберполітики, кіберпростору і безпеки, що є актуальним як для глобальних структур ООН, так і для регіональних інтеграційних угруповань, що відносяться безпосередньо до африканського континенту.

Ключові слова: цифрова дипломатія, держави Африки, міжнародні організації, ООН, Африканський Союз.

The proposed article concerns the study of diplomacy as one of the basic tools in conducting foreign policy and protecting the national interests of the state. The main question of interest is the potential of diplomacy in the context of rapid information and communication technologies improvement, the hybridization of the threats that are closely related to the relevant technologies and appear in a new form before the national security of the modern state. The author singles out the aspect of international institutional contours in the realization of digital diplomacy by African states, one of which are international organizations in both their global and regional coverage. Characterizing the modern digital diplomacy of African states, the author notes its contradictory state, which is marked by more problems than achievements. On the one hand, digital diplomacy is practiced at various professional levels in Africa: among staff diplomats (representatives of African ministries of foreign affairs), as well as the level of non-state participants in international areas, in particular, company leaders and representatives of civil society. On the other hand, Africa's current practice of digital diplomacy remains significantly limited compared to other regions where it has become more widespread and qualitative. In this regard, the author notes several bottlenecks in its development, namely conceptual-doctrinal, educational-professional and coordination gaps. In the formats of international communication and multilateral cooperation, the key problems are the coordination of national interests, as well as the development and defense of the truly unified, integral, and long-term position of African states on issues of digital governance, cyber policy, cyberspace and security. These problems are relevant both for the global structures of the UN, as well as for regional integration groups of the African continent.

Key words: digital diplomacy, African states, international organizations, UN, African Union.

Постановка проблеми. Пропоноване дослідження відноситься до вивчення дипломатії як одного з базових інструментів ведення зовнішньої політики та захисту національних інтересів держави. Безпосередню актуальність становить питання сучасного потенціалу дипломатії в контексті стрімкого вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій, гібридизації тих загроз, що тісно пов'язані з відповідними технологіями і, як наслідок, постають у новому вигляді перед національною безпекою держави. Саме цей аспект можна виділити в окремому від загальної

проблеми частину, якій і присвячується пропонувана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед закордонних науковців, які безпосередньо займаються проблемами цифрової дипломатії африканських держав необхідно виділити таких, як: К. Аллен [1], С. Амазус [2], Б. Векеса [3], Ф.П. Ендонг [4], І. Манор [5; 10] та Е. Нсега [6]. В українській політологічній думці вивчення цифрової дипломатії на африканському континенті свого комплексного вигляду ще не набуло. З іншого боку, окрім її аспекти також знаходять

своє висвітлення у роботах ряду авторів. Так, В. Циватий [7] приділяє увагу історико-культурним традиціям та політико-дипломатичним здобуткам держав Східної Африки. П. Струнін [8] визначає специфіку інформаційної політики провідних міжнародних організацій, серед яких згадується й Африканський Союз. Політико-дипломатичний потенціал держав Африки в нових геополітичних умовах сьогодення досліджується у праці І. Жалоби та В. Циватого [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи вже наявні наукові розвідки, що стосуються цифрової дипломатії держав Африки, зі свого боку, відзначимо, що на окрему увагу заслуговує питання вивчення каналів та інституціональних контурів її реалізації, одним з яких сьогодні виступають міжнародні організації як глобального, так і регіонального охоплення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відповідно, метою пропонованої статті є дослідження потенціалу і специфіки реалізації цифрової дипломатії африканськими державами на сучасному етапі, з огляду на ключові якості їх багатосторонніх взаємодій в інституціоналізованому форматі, а саме – в рамках міжнародних міждержавних організацій.

Методологічні основи дослідження. В методологічному плані наразі можна виокремлювати два напрями наукових розвідок, що стосуються питання практичної реалізації цифрової дипломатії. Першим з них є дослідження цифрової дипломатії як нового і технологізованого типу здійснення професійної комунікації, відстоювання чи просування власних інтересів і політики, а також формування бажаного іміджу окремо взятого суб'єкта в оточуючому його середовищі [10]. Другий напрям можна охарактеризувати як традиційний, що стосується вивчення вже усталених дипломатичних взаємодій та переговорних практик, предметом яких виступає питання перспектив цифровізації зовнішньої політики держави, запровадження глобального і регіонального електронного урядування [11].

Представлене дослідження відображає собою інтегрований підхід автора щодо зазначених вище напрямів, хоча більшою мірою стосується проблеми традиційної дипломатії, особливостей її розвитку та еволюції в інформаційну добу ХХІ століття. У цьому зв'язку, в ході свого дослідження автор спирався на метод політичного аналізу виключно в інструментально-емпіричному сенсі його трактування [12], а саме як сукупності дій з накопичення, опису, систематизації й опрацювання первинної інформації, що стосується предмету наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі можна говорити про доволі широкий спектр інтерпретацій цифрової дипломатії як

такої. Найбільш універсальним серед них, на наш погляд, вбачається позначення цифрової дипломатії як використання різного роду інформаційно-комунікаційних інструментів, соціальних медіа та платформ для досягнення цілей дипломатичної роботи. Зокрема, за визначенням Дж. Беріджа, цифрова дипломатія є веденням дипломатії за допомогою електронних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), а особливо за допомогою мережі Інтернет [13].

Однією з основних функцій цифрової дипломатії сьогодні є просування іміджу держави на міжнародній арені, проектування її впливу на іноземних громадян. В цьому відношенні функціональна спрямованість цифрової дипломатії значною мірою перетинається з вже відомими та усталеними концепціями й інструментами зовнішньої політики держави, а саме такими, як «публічна дипломатія» та «м'яка сила». Не дивлячись на наявну спорідненість, основні відмінності цифрової дипломатії від класичної публічної полягають у більшому використанні в межах першої передових ІКТ, передбачають більш оперативний доступ до інформації та її поширення, інтенсивнішу взаємодію між приватними організаціями та неофіційними особами, вищий ступінь прозорості дій [14]. У свою чергу, і цифрову, і публічну дипломатію можна розуміти в цілому як окрему стратегію, за допомогою якої «м'яка сила» конкретно взятої держави може бути максимально ефективною та реалізованою [15, с. 36].

Загальний контекст африканської цифрової дипломатії. Ведучи мову про цифрову дипломатію безпосередньо на африканському континенті, можна констатувати її доволі суперечливий стан, що позначений більшою мірою проблемами, аніж здобутками. З одного боку, цифрова дипломатія загалом практикується в Африці на різних професійних рівнях: як серед кадрових дипломатів (представників африканських міністерств закордонних справ), так і на рівні недержавних учасників міжнародних відносин, зокрема, керівників компаній і представників громадянського суспільства. З іншого боку, наявна сьогодні практика цифрової дипломатії залишається доволі обмеженою на континенті порівняно з іншими регіонами, де вона набула більшого свого поширення та якості. З цього приводу можна відзначити одразу декілька вузьких місць у її розвитку.

Ключовою проблемою сучасної цифрової дипломатії африканських держав є її концептуально-доктринальна недосконалість. Зокрема, публічна дипломатія, яка фактично і є відображенням цифрової, не була і не є пріоритетною як цілісна зовнішньополітична стратегія для більшості міністерств закордонних справ держав Африки. В межах континенту органи публічної дипломатії були сформовані та функціонують

лише в обмеженій кількості держав, включаючи такі, як Південна Африка, Уганда та Kenia. Це означає, що перехід від традиційної публічної дипломатії до цифрової відбувається повільно і, загалом не визначається як справа чи процес стратегічного планування [3].

Відсутність концептуально-доктринального наповнення африканської цифрової дипломатії відбивається на її практичній реалізації. Значна кількість африканських лідерів і дипломатичних місій досі не мають власних акаунтів у Facebook, Twitter чи Instagram. Частина африканських урядів продовжують зазнавати обмежень у підключенні до мережі Інтернет. В окремих випадках спостерігається недовіра до сучасних форм і засобів цифрової дипломатії в цілому. Зокрема, з боку консервативних африканських політичних сил та їх представників саме розуміння «діджиталізації» як специфічного інформаційно-технологічного процесу проходить через призму відчуття ними тенденцій з «деафриканізації» – процесу, за яким африканський континент позбавляється власного цивілізаційного базису, культурної ідентичності та цінностей. В дипломатичному середовищі це асоціюється і перетинається із запереченням класичної концепції «державоцентричної» або ж «керованої африканської дипломатії», що характеризується: 1) високим ступенем свого консерватизму; 2) чітким дотриманням культурних цінностей та високою повагою до національних авторитетів; 3) неспішністю у сприйнятті змін та їх практичного впровадження; 4) переважанням колективного над індивідуальним [4].

Іншим вузьким місцем залишається недостатній рівень інформаційної освіченості самих африканців. У багатьох африканських державах навчання дипломатів не завжди передбачає розвиток їх потенціалу у використанні ІКТ. Вивчення цифрової дипломатії є обмеженим в африканських університетах, що вказує і на відчутну прогалину у наукових здобутках на цьому напрямі діяльності. Відсутність інновацій в африканському інформаційно-комунікаційному просторі пов'язується з браком виключно африканських вчених та експертів у галузі ІКТ. У свою чергу, нестача наукових кадрів означає, що питання цифрової дипломатії в Африці не проблематизуються і не дискутується у спеціалізованих закладах з підготовки майбутніх дипломатів [5].

Відчутну проблему наразі становить і високий рівень централізації влади африканських держав та монополізації контролю за засобами масової інформації. Більшість африканських МЗС і посольств, як правило, дотримуються жорстко централізованого підходу в реалізації публічної дипломатії. Завдяки йому африканські уряди повністю контролюють процес формування та реалізації дипломатичного курсу, не дозволя-

ючи посольствам чи кадровим дипломатам автономно і публічно займатися формуванням іміджу держави, тлумачення специфіки її зовнішньої політики. Зазначений підхід насамперед спрямований на обмеження публічного спілкування молодших співробітників МЗС, тоді, як старші посадові особи все ж користуються певною свободою відкрито висловлювати свою позицію щодо зовнішньополітичного курсу їх держав [16]. Як результат, комунікація міністрів закордонних справ і посольств з актуальних питань зовнішньої політики та регіональних відносин часто сповільнюється, оскільки кадрові дипломати залишаються обережними у розповсюдженні інформації про справжні інтереси своїх держав.

Проблема централізації та контролю за цифровою дипломатією багато у чому пов'язана з іншою не менш актуальною проблемою, що притаманна багатьом африканським політичним режимам – збереженням авторитаризму та придушенням демократії. Зокрема, у більшості африканських країн цифрова дипломатія так само, як і механізми електронного уряду чи адвокації в мережі Інтернет гальмуються відкритими проявами авторитаризму. Це проявляється в ухваленні урядами обмежуючих кібер-законів, запровадженні суворої кіберцензури. Спостерігається обмеження доступу громадськості до ресурсів Інтернет та соціальних мереж. Вже усталеним явищем стали спроби авторитарних урядів обмежити різного роду африканські онлайн-рухи (своєрідну громадянську дипломатію), що спрямовані на критику або навіть повалення центральної влади. У цьому плані особливістю африканського авторитаризму сьогодні є протидія громадським рухам, які саме завдяки ІКТ намагаються популяризувати прогресивні ідеї і концепції, що вже не є сумісними із застарілим мисленням чи консервативними доктринами африканських держав.

Цифрова дипломатія країн Африки в структурах багатостороннього співробітництва. Торкаючись аспекту реалізації цифрової дипломатії в багатосторонньому форматі міждержавних взаємодій та співробітництва, виділимо її два умовні зрізи – глобальний (на рівні ООН) та регіональний (регіональні інтеграційні угруповання).

У першому випадку необхідно говорити про відсутність сьогодні єдності серед африканських держав в ООН щодо розвитку цифрової дипломатії. Це насамперед спостерігається у контексті їх підходів до питання кіберпростору та кібербезпеки. Так, розбіжності підходів провідних держав (США, КНР, РФ) щодо побудови глобального кіберпростору призвели до ухвалення в грудні 2018 року в ООН двох конкуруючих резолюцій стосовно кібербезпеки. Резолюція A/RES/73/27 [17], автором якої стала Російська Федерація, закликає до встановлення регулярних

інституційних діалогів під егідою ООН у формі Робочої групи відкритого складу (OEWG). Друга резолюція A/RES/73/266 [18], автором якої стали Сполучені Штати, закликає до продовження роботи Групи урядових експертів під егідою ООН (GGE) і більше наголошує на співпраці та координації політики держав у галузі дотримання прав і свобод людини в кіберпросторі [19].

Голосування за двома вказаними резолюціями засвідчило розкол і між африканськими державами. Тоді як майже всі африканські держави проголосували за російську резолюцію, 7 з них утрималися (Сомалі, Чад, Камерун, Бенін, Сенегал і Габон). З іншого боку, 18 країн підтримали американську резолюцію, 15 утрималися, а Єгипет і Зімбабве проголосували проти. Це свідчить про те, що позиція Африки в ООН не була узгодженою як групова, а більшість держав дотримувалися переважно особистих військових і політичних розрахунків. Крім того, варто зазначити, що 18 африканських держав проголосували за обидві резолюції, що відображає недостатню їх обізнаність про політичні ставки та дипломатичні нюанси щодо політики у галузі кібербезпеки [2].

В цілому, сформовані в рамках ООН переговорні майданчики надали африканським державам можливість брати участь у глобальних дискусіях з питань міжнародної інформаційної безпеки. З іншого боку, недостатній професійний потенціал африканських дипломатів у галузі ведення кібер-дипломатії в ООН, а також відсутність структурованого обговорення питань кіберпростору та кібербезпеки в рамках Африканського Союзу для формування та координування єдиної кібер-політики Африки, стали для африканських делегатів відчутною перешкодою у захисті як особистих національних, так і спільних регіональних інтересів.

Свою специфіку має і суто регіональний вимір багатосторонньої цифрової дипломатії африканських держав. На сьогоднішній день багатостороння цифрова дипломатія в Африці в цілому зводиться до багатосторонніх дискусій і переговорів на високому рівні, які формують загальний підхід до того, як африканські держави мають реагувати на процеси глобальної діджиталізації, як вони можуть контролювати електронне врядування та електронну комерцію у себе дома, а також яким чином можуть ефективно гарантувати безпеку власного кіберпростору. Другим вузловим блоком виступає рівень розвитку технологій та інфраструктури країн африканського континенту, що також є ключовою передумовою для формування відповідного порядку денного та посилення багатосторонньої дипломатичної взаємодії [1, с. 4]. В інституційному плані провідне місце посідає саме багатостороння дипломатія на найвищому рівні (дипломатія самітів) або дипломатія глав

африканських держав. Зокрема, під час Асамблеї глав держав і урядів, що відбулася в Аддіс-Абебі, Ефіопія, у січні 2018 року, лідери африканських держав ухвалили Декларацію про управління мережею Інтернет і розвиток цифрової економіки Африки, яка визначає керівні принципи регулювання африканського кіберпростору, а також підвищення рівня кібербезпеки в контексті головних пріоритетів порядку денного Африканського Союзу [20].

На окрему увагу заслуговують віртуальні конференції, онлайн зустрічі та теледебати. Останні набули свого поширення та стають все більш стандартними способами проведення переговорів та організації комунікаційних форумів представників африканських держав. У першу чергу це відбулося через непередбачувані обмеження пандемії коронавірусу. Так, з початку поширення у 2020 році пандемії COVID Президент ПАР, голова Африканського Союзу, Сиріл Рамафоса провів численні онлайн-зустрічі з іншими африканськими лідерами. Ці онлайн-обговорення не лише зменшили організаційні витрати на зустрічі і переговори ключових зацікавлених сторін, але й дозволили оперативніше приймати ключові рішення в ситуації, що склалася. Ілюстративними прикладами складних форм переговорів і комунікацій з цифровою підтримкою також є позачергова сесія глав держав і урядів ЕКОВАС, яка відбулася 22–23 квітня 2020 року. Ця конференція проходила за допомогою телеконференцій [21]. Іншим прикладом є Консультативна зустріч глав держав Східноафриканського співтовариства, яка так само відбулася за допомогою телеконференцій 12 травня 2020 р. [22].

З іншого боку, онлайн-зустрічі також мають і свої проблеми. Зокрема, у квітні 2020 року видання Al Jazeera повідомляло про численні виклики, які виникли під час онлайн обговорень представників Ради Безпеки ООН [23]. Серед них застарілі технології проведення віртуальних конференцій, а також необізнаність більшості учасників з подібним форматом. Схожі проблеми виникали на багатьох онлайн-зустрічах Африканського Союзу у період 2020–2021 рр.. Зокрема, часті переривання делегатами один одного та прохання головуючого вимкнути тим або іншим учасником несвоєчасно увімкнений мікрофон, демонструють, що проблеми відеоконференцій загалом однакові для всіх.

Що стосується багатосторонніх дискусій представників африканських держав про спільну кіберполітику, то Комісія Африканського Союзу організувала декілька семінарів з розбудови потенціалу кібер-дипломатії. Ці семінари мали на меті надати африканським дипломатам необхідні знання, які дозволять їм стежити за міжнародними дискусіями щодо політики кібербезпеки, брати у них

участь, а також краще просувати інтереси своїх держав у міжнародному кіберпросторі [24].

Африканський континент продовжує стикатися й з проблемою повільних темпів ратифікації та імплементації на національному рівні тих інструментів і рішень, що стосуються ІКТ. Так, у 2014 році була прийнята Конвенція Африканського Союзу про кібербезпеку та захист персональних даних (Конвенція Малабо). Конвенція стосується трьох основних сфер діяльності: 1) електронних транзакцій; 2) захисту персональних даних; 3) кібербезпеки та кіберзлочинності. Однак до сьогодняшнього дня цей документ так і не набув чинності. Наразі Конвенцію підписали лише 14 із 55 держав-членів АС та лише 13 африканських держав її ратифікували (за необхідних 15), як повідомляється на веб-сторінці Конвенції [25].

Існує проблема недостатньої координації та узгодженості дій між національними органами, установами Африканського Союзу і африканськими регіональними інтеграційними угрупованнями щодо ініціювання, розробки та реалізації політики з ІКТ. В цілому, наявні сьогодні спроможність і ресурси африканських багатосторонніх інституцій не відповідають тому прогресу, що вже досягнуто у впровадженні інструментів ІКТ та діяльності відповідних інституцій держав Європи та Північної Америки. Як результат, існує нагальна потреба в посиленні оперативної спроможності органів та установ Африканського Союзу і його держав-членів краще реагувати на впровадження ІКТ в Африці [6, с. 7].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи все вищенаведене, можна стверджувати, що поточні масштаби

та якість реалізації цифрової дипломатії африканських держав у їх багатосторонньому форматі взаємодій багато у чому визначаються як загальним регіональним контекстом, так й індивідуальними рисами розвитку такого виду дипломатичної діяльності на рівні окремо взятої держави. Відповідно, загальними і визначальними для розвитку цифрової дипломатії африканських держав наразі є проблема концептуально-доктринального наповнення і змісту дипломатичної роботи в цілому, кореляція відповідного наповнення з політичними та культурними нормами і традиціями цих держав, рівнем розвитку їх демократії, дотриманням громадянських прав і свобод, освітнім рівнем та науково-технічними здобутками. У форматах міжнародного спілкування і багатостороннього співробітництва ключовою вбачається проблема узгодження національних інтересів, а також вироблення і відстоювання реально єдиної, цілісної, ґрунтовної да довгострокової позиції африканських держав з питань цифрового врядування, кіберполітики, кіберпростору і безпеки, що є актуальним як у рамках глобальних структур ООН, так і у контексті регіональних інтеграційних угруповань, що відносяться безпосередньо до африканського континенту. Окремих концентрованих зусиль потребує робота із практичного впровадження інструментів ІКТ в регіональному інтеграційному просторі Африки. У свою чергу, подальших наукових розвідок вимагають питання політико-дипломатичної активності, поточного рівня впливу на розвиток цифрової дипломатії в Африці громадянського суспільства, експертно-технічної спільноти, приватного сектора та будь-яких інших зацікавлених сторін, що мають відношення до ІКТ та електронного урядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Karen Allen. Cyber diplomacy and Africa's digital development. Institute for Security Studies. *Africa Report* 38. January 2022. P. 1–12.
2. Ms Souhila Amazouz. International Cyber Security Diplomatic Negotiations: Role of Africa in Inter-Regional Cooperation for a Global Approach on the Security and Stability of Cyberspace. Addis Ababa, 31 March, 2019. 152 p.
3. Bob Wekesa. Digital Diplomacy in Africa. 14 April, 2022. URL: <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/digital-diplomacy-in-africa/> (дата звернення: 09.11.2022).
4. Floribert Patrick C. Endong Digitization of African Public Diplomacy: Issues, Challenges and Opportunities. *International Journal of Digital Society (IJDS)*. 2020. Volume 11, Issue 2. P. 1–9.
5. Manor I. Are we there yet: Have MFAs Realized the Potentials of Digital Diplomacy? Results from a Cross National Comparison. *The Diplomacy and Foreign Policy*. 2016. Vol. 1, No. 2. P. 1–26.
6. Eliot Nsega. Facing the challenges of an Africa-wide ICT strategy. 2011. URL: <https://www.diplomacy.edu/resource/facing-the-challenges-of-an-africa-wide-ict-strategy/> (дата звернення: 09.11.2022).
7. Ціватий В.Г. Східна Африка: історико-культурні традиції та політико-дипломатичні здобутки (на прикладі Республіки Кенія). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2015. Вип. 22, № 1. С. 38–42.
8. Струнін П.А. Тенденції розвитку інформаційної політики міжнародних організацій. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2014. С. 163–169.
9. Жалоба І., Ціватий В. Африка в сучасному поліцентричному світі: український вимір (інституціональний дискурс). *Актуальні проблеми міжнародних відносин та міжнародного права*. 2020. № 12. С. 12–16.
10. Manor I., & Segev C. America's selfie: How the US portrays itself on its social media accounts. *Digital diplomacy: Theory and practice* / ed. by C. Bjola & M. Holmes. New York, NY : Routledge, 2015. P. 89–108.

11. Hocking B., & Melissen J. *Diplomacy in the digital age*. The Hague: Clingendael, Netherlands Institute of International Relations, 2015. 58 p.
12. Manheim G., Rich R. *Empirical Political Analysis: Research Methods in Political Science*. N.Y., 1995. 464 p.
13. G.R. Berridge, Lorna L., Alan J. *The Palgrave Macmillan Dictionary of Diplomacy*. Macmillan Publishers: England, 2012. 417 p.
14. Chakraborty K. *Cultural Diplomacy Dictionary*. Berlin: Academy for Cultural Diplomacy, 2013. 409 p.
15. Sotiriu, S. *Digital diplomacy: Between promises and reality*. *Digital Diplomacy* / ed. by Corneliu Bjola and Marcus Holmes. Routledge, 2015. P. 33–51.
16. Heinbecker P. Palamah S. *Constructive Powers Initiative: Internet Governance, Cyber Security and Digital Diplomacy*. Toronto : CIGI, 2013. 20 p.
17. *Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Resolution adopted by the General Assembly on 5 December 2018*. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F73%2F27&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (дата звернення: 19.11.2022).
18. *Advancing responsible State behaviour in cyberspace in the context of international security. Resolution adopted by the General Assembly on 22 December 2018*. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F73%2F266&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (дата звернення: 19.11.2022).
19. Brown D. *UN General Assembly adopts record number of resolutions on internet governance and policy: Mixed outcomes for human rights online*. Association for Progressive communication [APC]. 2019. URL: <https://www.apc.org/en/news/un-general-assembly-adopts-record-number-resolutions-internet-governance-and-policy-mixed> (дата звернення: 19.11.2022).
20. African Union Commission [AUC] (2019). *African Leaders Redefine the Future through Digital Transformation*, Press Release NXXX/2019. URL: <https://au.int/en/pressreleases/20190211/african-leaders-define-future-through-digital-transformation> (дата звернення: 19.11.2022).
21. *ECOWAS Authority of Heads of State and Government holds virtual extraordinary session to strengthen the fight against covid-19*. Official website of the ECOWAS Parliament. URL: <https://parl.ecowas.int/ecowas-authority-of-heads-of-states-and-governments-hold-virtual-extraordinary-session-to-strengthen-the-fight-against-covid-19/> (дата звернення: 19.11.2022).
22. *EALA meets virtually calls for regional co-ordinated approach to combat COVID-19*. Press Release of the East African Legislative Assembly. May 14, 2020. URL: <https://www.eala.org/index.php?/media/view/eala-meets-virtually-calls-for-regional-co-ordinated-approach-to-combat-cov> (дата звернення: 20.11.2022).
23. *UN holds virtual meetings, technical problems ensue*. Al Jazeera. 27 Apr 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/program/newsfeed/2020/4/27/un-holds-virtual-meetings-technical-problems-ensue> (дата звернення: 20.11.2022).
24. *ICT for Peace Foundation (ICT4Peace) (2016) Capacity Building Programme for International Cyber Security Negotiations*. URL: <https://ict4peace.org/activities/capacity-building/capacity-building-cs/african-union-commission-and-ict4peace-co-organized-capacity-building-for-international-cyber-security-negotiations-at-the-au-in-addis-ababa-ethiopia/> (дата звернення: 20.11.2022).
25. *African Union Convention on Cyber Security and Personal Data Protection*. URL: <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-cyber-security-and-personal-data-protection> (дата звернення: 20.11.2022).